

The book finishes with two appendices: a) a list of all the texts processed; and b) an index of the manuscripts processed with main data for them and a bibliography of the catalogues and studies in which they were previously described.

In conclusion, the book could be qualified as a very serious contribution to the study of medieval Slavonic manuscripts, culture and mentality and could be seen as an efficient and effective model of the future investigations. It may be characterised as a further step that corresponds to the new trends and sensitivities of the present-day research in philology and medieval studies.

MARGARET DIMITROVA

MARCELLO GARZANITI, *Die altslavische Version der Evangelien. Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavistische Forschungen Neue Folge Band 33. Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2001, 795. str.

Knjiga Marcella Garzanitija o staroslavenskom prijevodu evanđelja izašla je u vrijeme naglašenog interesa za proučavanje *Biblije* ne samo u slavistici, već u filologiji uopće. U posljednjim desetljećima objavljeni su mnogi radovi koji istražuju *Bibliju* s različitih aspekata, pri Međunarodnom slavističkom komitetu ponovno je 1998. godine uspostavljena slavistička biblijska komisija (koja nastavlja Rusku biblijsku komisiju iz 1915-1929), k tome objavljena su reprezentativna izdanja *Biblia slavica*, niz faksimilnih i kritičkih izdanja slavenskih *Biblija*, te je organizirano nekoliko znanstvenih skupova s biblijskom problematikom.

Monografija *Die altslavische Version der Evangelien* na neki se način nastavlja na obiman prikaz istraživanja crkvenoslavenskoga prijevoda *Staroga zavjeta* koji je 1998. objavio F. J. Thomson (The Slavonic Translation of the Old Testament, u: *Interpretation of the Bible* (ur. J. Krašovec), Ljubljana – Sheffield, SANU – Sheffield Academic Press, 1998, 605-920). Sam autor napominje da ga je upravo ogromna količina literature o staroslavenskim evanđeljima, koja je često teško dostupna, nagnala da se prihvati ove teme, osobito jer nedostaju slavističke bibliografije. Osim toga, u posljednjih petnaest godina povećao se broj studija i opisanih i proučenih rukopisa evanđelja u fototipskom i kritičkom obliku, tako da se slika o rukopisnoj tradiciji slavenskoga evanđelja

radikalno promijenila. Autor je nastojao obuhvatiti cjelokupnu literaturu o slavenskome prijevodu koja zadire u razne znanstvene discipline, kodikologiju, tekstologiju, lingvistiku, liturgiju, paleografiju, teologiju, muzikologiju, povijest umjetnosti i pokušao predstaviti raznolikost metoda i rezultata istraživanja.

Kao glavna tema Garzanitijeve knjige izranja prvobitni ćirilometodski prijevod evanđelja i njegova rukopisna tradicija koja se može pratiti u različitim redakcijama i oblicima lektionara, tetraevanđelja i misala. Pri tome treba imati na umu da je teško razlučiti djelatnost toga prvog biblijskog prevođenja od djelatnosti Ohridske i Preslavske književne škole, jer najraniji tekstualni svjedoci potječu tek s kraja 10. i početka 11. stoljeća. Upotreba tjednog lektionara na istočnoslavenskom i balkanskom području može se objasniti obnovom crkvenoslavenske liturgije i manastirskoga života u 11. i 12. stoljeću u Kijevskoj Rusiji i srednjovjekovnoj Srbiji, dok »im dalmatischen Raum« u hrvatsko-glagoljskim misalima postoji ćirilometodska verzija evanđelja zbog liturgijskih potreba revidirana prema latinskome. Konačno, južnoslavenska verzija tetraevanđelja, prošavši kompleksan put revidiranja i korigiranja liturgijskih knjiga, bila je osnovom i prvim tiskanim izdanjima. A dubok utjecaj ostavio je crkvenoslavenski prijevod i na suvremene slavenske prijevode evanđelja.

Knjiga je sastavljena od pet dijelova. Nakon prvog poglavlja (str. 11-47) o nastanku evanđelistara, njegovoj liturgijskoj funkciji i strukturi, slijede kronološki poglavlja o povijesti istraživanja staroslavenskoga evanđelistara.

U drugom poglavlju (str. 49-105) opisano je početno razdoblje od kraja 18. do kraja 19. stoljeća. Polovicom 19. stoljeća objavljena su prva kritička izdanja slavenskih evanđelja, *Reimskog* i *Ostromirova*, a otkrivena su i dva kanonska spomenika, *Zografsko* i *Marijinsko evanđelje*. Uočljivo je da se istraživanje tekstualne tradicije evanđelja i uopće Novoga zavjeta može pratiti od samih početaka slavistike. Posebno su opisani radovi J. Dobrovskog, B. Kopitara, A. C. Vostokova, P. J. Šafařika, A. V. Gorskoga, K. I. Nevostrujeva, I. I. Sreznjevskoga, Đ. Danićića, V. Jagića, V. Vondraka, Amfilohija, J. Polívke, M. Valjavca, Lj. Stojanovića, G. A. Voskresenskoga i mnogih drugih.

Treće poglavlje (str. 107-169) opisuje stanje istraživanja u razdoblju prve polovice 20. stoljeća. Ono je obilježeno proučavanjem tekstualne predaje, najviše u radovima M. Speranskog, S. M. Kuljbakina, B. S. Coneva, J. Páte i V. Ščepkina, ali i drugih. U isto vrijeme osniva se i Ruska biblijska komisija, koja je u cilju »znanstvenog izdavanja slavenske Biblije« publicirala mnoga važna izdanja i rezultate istraživanja. Značajni pomaci napravljeni su i u poredbenom istraživanju prvobitnoga staroslavenskoga prijevoda i grčkoga evanđelja

zaslugom tekstoloških i jezičnih proučavanja A. Meilleta, G. Cuendeta, V. A. Pogorelova, A. Snoja, H. Skölda, i osobito J. Vajsa, koji se prvi zalagao za rekonstrukciju slavenskoga biblijskoga arhetipa.

Četvrti (str. 171-301) i peti (str. 303-471) dio opširniji su nego prethodna poglavlja i opisuju dosege paleoslavistike u vremenu nakon II. svjetskog rata do 1998. godine. Istraživački naponi u tom su razdoblju bili koncentrirani na nekoliko tema, na proučavanje jezičnih i tekstoloških osobina ćirilometodskog prijevoda evanđelja (K. Horálek, F. Grivec, E. M. Vereščagin i dr.), na istraživanje strukture staroslavenskoga lekcionara i klasifikacije različitih oblika evanđelistara (J. Vrana, V. Mošin, L. Moszyński, L. P. Žukovskaja, O. Nedeljković, Y. Burns, V. Despodova, S. J. Temčin, E. Dogramadžieva), kao i na proučavanje tekstualne predaje, odnosa prema grčkom izvorniku i prema drugim verzijama, latinskoj, gotskoj, sirijskoj, češkoj (Ch. Hannick, H. Lunt, I. Dobrev, A. A. Alekseev).

Staroslavenska rukopisna tradicija evanđelja, pisana glagoljicom i ćirilicom, podijeljena je u najstarije spomenike i spomenike raznih redakcija. Uzeti su u obzir cjeloviti kodeksi evanđelja, kao i kodeksi koji djelomično sadrže evanđeoske tekstove. Spomenici su detaljno opisani, prikazana je njihova povijest, tijekom istraživanja, odnos prema drugim evanđelistarima. Tako su detaljno opisani i izdvojeni samo oni spomenici koji su izdani, objavljeni u kritičkom i/ili fototipskom izdanju ili kojima je posvećena zasebna studija. Tako su opisani: *Zografsko evanđelje*, *Zografski palimpsest*, *Marijinsko evanđelje*, *Mihanovićevi* ili *Miklošičevi listići*, *Assemanijevo evanđelje*, *Savina knjiga*, *Ostromirovo evanđelje*, *Ohridsko evanđelje*, *Listići Undoljskoga*, *Listići Kuprijanova*, *Bojanski palimpsest*, *Sinajski fragment*, *Vatikanski palimpsest*. Posebno su obrađena pravopisna, morfološka, sintaktička i leksička pitanja ovoga kanonskog korpusa. Zanimljivo je da su navedeni i enciklopedije i rječnici, neophodni za istraživanje staroslavenskoga evanđelja.

Na sličan način predstavljene su i redakcije staroslavenskog evanđelja, bugarska i makedonska, istočnoslavenska ili ruska, srpska, bosanska i hrvatskoglagoljska. Zasebno su obrađene karakteristike svake redakcije, stanje njezina istraživanja i istraživači, navedene su prevodilačke i prepisivačke redaktorske škole, a potom slijedi opis pojedinih spomenika. Obrađeno je trideset i osam rukopisa evanđelja bugarske i makedonske redakcije iz razdoblja od 11. do 16. stoljeća. Opisano je pedeset i tri spomenika ruske redakcije (11-16. stoljeće) iz različitih zemljopisnih regija, galicijske, novgorodske, iz područja Rostova i Suzdalja, Tvera (danas Kalinjin), Moskve i karpatskog područja.

Srpskoj redakciji pripadaju opisanih trideset i sedam rukopisa evanđelja iz 12. do 16. stoljeća, a bosanskoj redakciji dvanaest rukopisa od 13. do 15. stoljeća.

Detaljno je i kronološki opisana i povijest istraživanja evanđeoskih prijevoda u hrvatskoglagoljskim misalima. M. Garzaniti je pregledno prikazao teze koje idu u prilog ćirilometodskom porijeklu hrvatskoglagoljskih prijevoda i one koje to osporavaju. Ističe kako su već paleoslavisti ranog 19. stoljeća, Dobrovský i Šafařík, upozorili da je u hrvatskoglagoljskim misalima sačuvan ćirilometodski prijevod s jasnim latinskim utjecajem. Spominje Berčićeva izdanja sveto-pisamskih tekstova i Jagićev vrlo rani interes za hrvatskoglagoljske prijevode evanđelja. Jagić je smatrao da se u glagoljskim misalima, kao i u makedonskim kodeksima i bosanskim tetraevanđeljima nalaze tragovi prvobitne »panonske« jezgre staroslavenskog prijevoda (sačuvane u *Assemanijevu*, *Zografskom* i *Marijinskom evanđelju*). J. Vajs, jedan od najboljih poznavatelja hrvatskoglagoljske tradicije, uspoređivao je *Misal Vatikanski Borg. illir. četvrti s Novakovim* i *Ročkim misalom* i istražio je utjecaj *Vulgate* na hrvatskoglagoljski prijevod. Smatrao je da je najstariji slavenski prijevod bolje tradiran u hrvatskoglagoljskim misalima, nego u kodeksima bugarske redakcije. Drugoga je mišljenja K. Horálek koji u hrvatskoglagoljskoj predaji vidi samo nastavak makedonske rukopisne tradicije 11. stoljeća. No, tekstološkim analizama najstarijih slavenskih tetraevanđelja i lekcionara, južnoslavenskih, *Miroslavljeva* i *Vukanova evanđelja*, kao i hrvatskoglagoljskih misala J. Vrana je revidirao značenje hrvatskoglagoljske tradicije kao fundamentalne za rekonstrukciju slavenskoga prijevoda evanđelja. Ova Vranina interpretacija ipak nije uvjerila H. Lunta, koji i dalje tvrdi da su »hrvatski tekstovi« makedonsko-bugarskoga podrijetla, kao što smatraju i neki drugi suvremeni istraživači, I. Dobrev, A. A. Alekseev. Garzaniti dalje prikazuje istraživanja J. Tandarića i L. Moszyńskoga, koji su došli do zaključka da su hrvatskoglagoljske evanđeoske perikope direktno povezane s ćirilometodskom tradicijom. Ističe i pretpostavku J. Tandarića o tome da je nekad postojalo i cjelovito hrvatskoglagoljsko četveroevanđelje. Spomenuto je i osamljeno mišljenje M. Japundžića o postojanju predćirilometodskoga hrvatskoga prijevoda nastalog na temelju latinskoga evangelijara. Detaljno je opisano i istraživanje nastanka hrvatskoglagoljskih misala J. Reinharta. Ovaj je istraživač tekstološkom analizom misalskoga čitanja na *Bašćanskim ostrvišcima* utvrdio da je revidiranje hrvatskoglagoljskih biblijskih perikopa prema *Vulgati* započelo već u 12. stoljeću. Naime, u to su vrijeme hrvatski benediktinci u Dalmaciji provodili gregorijansku reformu misala. A od početka 14. stoljeća može se pratiti još jedna redakcija hrvatskoglagoljskih misala, koja

dijeli kodekse na sjevernu, istarsko-kvarnersku i južnu, zadarsko-krbavsku skupinu. Šteta što na ovome mjestu nije citirana i opsežna habilitacija J. Reinharta o hrvatskokrkenoslavenskoj sintaksi, jer studija sadrži brojne tekstološke primjere i iscrpnu literaturu o hrvatskoglagojskoj tematici (J. Reinhart, *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien, Wien 1993, 540 str.).

Kao bitan izvor za istraživanje hrvatskoglagojske redakcije M. Garzaniti ističe i *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, koji izdaje Staroslavenski institut u Zagrebu. Nastao na temelju najvažnijih hrvatskoglagojskih spomenika iz razdoblja od 12. do 16. stoljeća, ovaj rječnik sadrži i ekscerpiranu građu mnogih misala. Istraživanje hrvatskoglagojske problematike značajno se unaprijedilo u drugoj polovici 20. stoljeća izdavanjem više faksimilnih i kritičkih izdanja misala, prije svega faksimila *Prvotiska misala (Misal po zakonu rimskoga dvora*, Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb, 1971, Liber-Mladost) i faksimila (u boji) i kritičkog izdanja *Hrvojeva misala (Missale Hervoniae ducis spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium*. Editionem curaverunt Biserka Grabar-Anica Nazor-Marija Pantelić sub redactione Vjekoslav Štefanić, Zagreb, Ljubljana, Graz 1973, + Faksimil), koje predstavlja »prvo potpuno izdanje jednoga hrvatskoglagojskog misala«.

Hrvatskoglagojska verzija staroslavenskoga prijevoda evanđelja predstavljena je s dvadeset spomenika, koji su ili objavljeni ili temeljito obrađeni: *Bašćanski ostrišci*, *Splitski fragment misala*, hrvatskoglagojski odlomak *Missale festium*, fragment misala *ÖNB Cod. slav. 55*, *Misal Vatikanski Borg. illir. četvrti*, fragment misala praške biblioteke *NK XVIII A20*, *Krakovski fragment misala*, *Novakov misal*, *Ljubljanski fragment misala*, *Kopenhagenski misal*, glagojski dio *Reimskog evanđelja*, *Fragmentum glagoliticum Casselanum*, *Wertheimski fragment*, *ostrizak glagojskoga misala iz Novog Vinodolskog*, *Budimpeštanski fragment*, *Berlinski misal*, *Pazinski fragment misala*, *Newyorški* i *Hrvojev misal* i *Leipziški lekcionar*.

Posebno treba istaknuti i dodatke Garzanitijevoj knjizi (str. 479-704) koji sadrže opis strukture *Ostromirova evanđelja* i opis rukopisa slavenskih evanđelja. Rukopisi su prezentirani u popisu kataloga i u abecednom popisu država i gradova u kojima se ti manuskripti nalaze. Za svaki rukopis navedena je signatura, datacija, broj folija i literatura. K tomu, dodana je i opsežna bibliografija izdanja slavenskih evanđelja i bibliografija studija i članaka o slavenskim evanđeljima. Nekoliko vrsta kazala (indeks citiranih mjesta u evanđeljima,

indeks citiranih slavenskih rukopisa i starijih tiskovina, kazalo osobnih imena i kazalo mjesta) pružaju razne mogućnosti upotrebe ove knjige. Kao dopuna tekstu na samom kraju (str. 705-795) nalazi se i slikovni materijal koji ilustrira mnoge citirane spomenike.

Iz svega navedenoga razvidno je da je knjiga M. Garzanitija o staroslaven-skom prijevodu evanđelja djelo zavidne znanstvene kvalitete. Ovom je knjigom autor na jednome mjestu okupio sva dosadašnja istraživanja slavenske verzije evanđelja i opisao sva izdanja slavenskih rukopisnih evanđelja i time pružio budućim istraživačima ove tematike neophodan i nezaobilazan izvor podataka. Knjiga M. Garzanitija znatno je usavršila poznavanje slavenske *Biblije* i približila stanje njezina istraživanja razini istraženosti u drugim biblijskim znano-stima.

VESNA BADURINA-STIPČEVIĆ

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ »СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ«, ЦЕНТЪР ЗА СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ПРОУЧ-ВАНИЯ »ИВАН ДУЙЧЕВ« = ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI" CENTRE DE RECHERCHES SLAVO-BYZANTINES "IVAN DUJČEV", tom 89 (8), (za 1997. g.), Sofija 2001., str. 5-189 + ilustracije

Knjiga sadrži 13 priloga što su izvorno trebali biti objavljeni pod zajedničkim naslovom *Lingvistika, arheografija, tekstologija* u 2. svesku izdanja u spomen na akademika i profesora Ivana Dujčeva (1907.-1986.),¹ a u sklopu serije *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europea*. No, vrijeme objavljivanja se proteglo (zbog čega se Uredništvo ispričava autorima), pa su tek nakon 15 godina članci ugledali svjetlo dana u 89. tomu *Godišnjaka* sofijskoga sveučilišta, tj. njegova centra posvećena velikom znanstveniku Ivanu Dujčevu. Budući da su tekstovi bili predani za tisak već 1987. godine, to se u bibliografijama uz pojedine članke razumljivo ne nalaze noviji objavljeni radovi.

Objavljeni tekstovi obrađuju raznorodne teme s područja paleoslavistike i bizantinistike, tekstologije, književne povijesti i teorije, muzikologije, teologije te povijesti. Neki se od njih izravno nastavljaju na rezultate proučavanja prof. Dujčeva.

¹ Prvi je svezak radova u čast prof. Dujčeva objavljen 1989. godine.